

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *МОЛИТВА* В СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

Покровська Ірина Леонідівна,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена полівимірному аналізу концепту *МОЛИТВА* в сучасній турецькій мові. Виконане на багатому мовному матеріалі дослідження демонструє динамічний процес розвитку мови, для якого характерним є явище десакралізації лексичних одиниць, що вербалізують концепт *МОЛИТВА*, на тлі їх активного функціонування у турецькому "світському дискурсі".

Ключові слова: концепт, словотворчий потенціал, лексема, вербалізація.

Актуальність дослідження. Для сучасного мовознавства, у якому вагоме місце займає характеристика та аналіз семантики як ознаки специфіки національних мов, вивчення значеннєвого потенціалу морально-ціннісних і духовних концептів, до яких належать і релігійні, є надзвичайно важливим. Релігійні концепти стали об'єктом багатьох досліджень останніх років [Бобырева 2007; Евраева 2009; Мацьків 2006; Скаб 2008] у силу своєї лінгвокультурної специфіки, яка проявляється як в мові релігійних груп різного теологічного спрямування, так і народів з однаковим віросповіданням, у яких одиниці на позначення культових предметів та дій метафоризуються в різних контекстах та жанрах.

Метою дослідження є визначення різновидів трансформацій лексем, які утворюють концепт *МОЛИТВА* в сучасній турецькій мові. Зазначена мета передбачає вирішення таких завдань, як виокремлення з лексичного фонду турецької мови номінативних одиниць на позначення молитовних дій, аналіз їх прагматичного потенціалу в межах текстів релігійного та світського дискурсів.

Об'єктом дослідження є змістове наповнення концепту *МОЛИТВА*, а **предметом** виступають засоби його репрезентації в турецькій лінгвокультурі. **Матеріалом** наукової розвідки послуговували мовні та мовленнєві одиниці, вибрані з лексикографічних джерел сучасної турецької мови, текстів релігійного (Корану, хадісів) та світського (преси, художньої літератури) жанрів.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше в українській тюркології й турецькому мовознавстві здійснюється комплексний аналіз вагомого для турецького соціуму концепту *МОЛИТВА*, що сприяє заповненню лакун у сприйнятті та пізнанні турецької мовної картини світу.

Останніми роками кількість досліджень, присвячених вивченню концептів, зростає в геометричній прогресії, урізноманітнюються і підходи до дефініції терміну *концепт*. Проте незважаючи на той факт, що концепти виділяються на основі таких різних категорій, як етика, естетика, культурологія, логіка, психологія та ін., всі дослідники визнають їх складною ментально-когнітивною категорією. В. І. Карасик до складності аналізу концептів відносить також той фактор, що вони є "динамічними утвореннями, значно більш рухомими, ніж значення слів, зафіксованих у словниках" [Карасик 2009, 24].

У межах цього дослідження ми розглядаємо концепти як засіб аналізу значень слів у ширшому за власне семантичний аналіз сенсі. Слідом за Ж. Краснобаєвою-Чорною виділяємо перший рівень концептуалізації (визначення ядра концепту відповідно до словникових значень лексем) й другий рівень концептуалізації (встановлення образних значень складників концепту) [Краснобаєва-Чорна 2009, 43–44].

Концептуалізація релігії як специфічного явища акумуляції духовності пов'язана як із внутрішніми релігійними переконаннями її носіїв (внутрішні вірування, страхи), так і зовнішніми проявами, які полягають у дотриманні певних ритуалів та дій, виконання яких є обов'язковим для істинно віруючого індивіда. Означені обряди С. В. Євраєва, описуючи концептуальну сферу російської мови, відносить до стратегій, які спрямовані на порятунок душі людини. Основними з них вона вважає молитву, піст та деякі інші [Євраєва 2009, 84].

У релігії *іслам* є п'ять основних постулатів (стовпів), дотримання яких для правовірного мусульманина є обов'язковим: 1) усне засвідчення сповідування віри в Аллаха й пророка Мухаммеда (тур. *şehadet*); 2) молитва-намаз (тур. *namaz*); 3) піст (тур. *oruç*); 4) роздача частини свого майна бідним (тур. *zekat*); 5) паломництво до священних мусульманських місць (тур. *hac*).

Поруч з іншими мусульманськими зобов'язаннями молитва є одним із найбільш частотних (п'ять разів на добу) та вагомих елементів. У Словнику турецьких наукових термінів *намаз* визначається як молитва, яка виконується шляхом повторення чітко регламентованих фізичних рухів тіла в певні години доби з метою спілкування з Аллахом та засвідчення Аллаху своєї любові та подяки [TBTS 2011, 846]. До цілей здійснення намазу релігієзнавці відносять "прославляння Аллаха, його доброти і величі, вираз покорі йому" [РС 1996, 208].

У Корані багаторазово зазначається про необхідність та обов'язковість виконання намазу: *Namazı tam kılın, zekatı hakkıyla verin...* (2:43) – "І чесно відбувайте молитву-намаз, і щедро давайте зекат"; *Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırıncaya kadar (belli vakitlerde) namaz kıl; bir de sabah namazını* (17:78) – "Роби молитву-намаз після повороту сонця на день і до пізньої ночі (у визначені години); і до того ж вранішній намаз" [Kuran-ı Kerim 1982].

Роль намазу для правовірного мусульманина значною мірою підсилюється і тим покаранням, яке передбачене за його ігнорування: той, хто пропустить один намаз буде вісімдесят років горіти в пеклі [Taha 2009, 5].

Лексема перського походження *namaz* і її арабський еквівалент *salat* широко використовуються в релігійному дискурсі паралельно: *salat-ı havf – sabah namazı* – "ранковий намаз", *salat-ı aşı – akşam namazı* – "вечірній намаз", *salat-ı ıyd – bayram namazı* – "святковий намаз", *salat-ı vusta – ikindi namazı* – "післяобідній намаз", *salat-ı sefer: yolculuk namazı* – "подорожній намаз" [Doğan 2005, 1116]. Крім того, сакронім *namaz* має цілу низку похідних одиниць у сучасній турецькій мові, утворених із використанням таких словотворчих афіксів: **-lı:** *namazlı* (букв. з намазом) – "той, хто робить намаз"; **namazlı abdestli** (букв. з намазом й абдестом) – "правовірний мусульманин"; **-sız:** *namazsız* – "той, хто не робить намаз"; **-lık:** *namazlık* – 1) "молитвенний килимок"; 2) сури та аяти Корану, які читають під час молитви

намазу; **-ci:** *namazcı* – "той, хто регулярно робить намаз"; **-gah:** *namazgah* (синон. *secdegah*) – "місце, відведене для здійснення намазу". Деякі з зазначених дериватів втратили своє власне релігійне значення й широко використовуються у світському житті, як антропоніми (*Namazcı*, *Namazlı* – прізвища), географічні назви (*Namazlı* – назва села в районі Чаршамба області Самсун; *Namazgah* – назва села в районі Єнідже області Чанаккале; назва села в районі Чьокчебей області Зонгулдак), метафори: *namazsız* (букв. без намазу) – "жінка, у якої регули" (зазначена категорія жінок звільняється від виконання намазу); *namazlı abdestli* (букв. з намазом й абдестом) – "чесний, справедливий".

У складі ФО сакронім *namaz* як один з репрезентантів концепту *Молитва* десакралізується і використовується як символ чистих помислів (*eteğinde namaz kılınmak* (букв. бути тим, біля кого роблять намаз) – "бути людиною з прямими та відвертими намірами"), або виконує функцію кваліфікатора, який дає оцінку різним поняттям: виконаний без відвертості та повного занурення в духовне середовище намаз прирівнюється до виконаної без запалу роботи (*gönülsüz namaz göğe ağmaz* (букв. намаз без серця не піднімається на небо); а під виглядом людей, які не роблять намаз, висміюються всі ті, хто шукає різноманітних приводів для можливості ухилитися від виконання певних дій: *Namazda gözü olmayanın kulağı ezanda olmaz* (букв. той, у кого око не на намазі, у того вухо не біля езану). Іронічне маркування має вираз *buyurun cenaze namazına!* (букв. просимо на намаз за покійника!), що вживається для позначення засмучення у зв'язку з неприємними ситуаціями, які виникли несподівано.

Молитва-намаз – це складний цикл словесних та фізичних вправлянь, зокрема, повторення сур та аятів Корану з одночасним виконанням відповідних фізичних дій. Послідовність виконання намазу представлена такими стадіями: *iftitah tekbiri* – "вимова слів *Allah-u Ekbar*", *kıyam* – "частина намазу, яка виконується на ногах", *kıraat* – "читання Корану"; *rüku* – "здійснення поясних поклонів"; *secde* – "повні нахилення й биття чолом"; *kade-i ahire* – "читання заключної молитви в сидячому положенні". Молитви, які виконуються в різний час доби, відрізняються між собою кількістю рекятів (тур. *rekat*) [Şener 2005, 82–83]. Один рекят складається з такого циклу: один *kıyam*, один *rüku* та два *secde* [Doğan 2005, 1087].

Слід відзначити, що зазначені назви етапів молитви-намазу мають здатність до набуття вторинних значень, як пов'язаних з релігійною (*kıyam* – "воскресіння після смерті"; *kıyam, rekat* – "мусульманська молитва-намаз" (гіперо-гіпонімічна заміна), так і світською картинами світу (*Kıyam* – чоловіче ім'я; *secde etmek* (*secdeye varma, secdeye kapanmak*) – "поважати"; доцільно буде наголосити, що вже в самому Корані це складне дієслово використовується не лише зі значенням "бити поклони Аллаху", але "висловлювати повагу певними діями": *Biz zamanlar bir meleklere 'Adem'e secde ediniz' dedik* – "Одного разу ми сказали ангелам: "Поклоніться з повагою Адаму" (2:34) [Kuran-ı Kerim 1982].

До концепту *Молитва* входить у турецькій мові й лексема *dua*, яка не є повним дублетом слів *salat* та *namaz*, оскільки позначає винятково канонізований текст релігійного змісту (необмеженого приналежністю до певної релігії), який вимовляється віруючими при звертанні до Всевишнього чи інших святих "з проханням про

дарування всіляких благ, заступництва, відвернення зла" [РС 1996: 200]. Поруч з цим значенням турецькі тлумачні словники фіксують за цією одиницею і здатність позначати намаз чи молитву на честь пророка Мухаммеда. Сакронім *dua* функціонує як літературний термін, позначаючи завершальну, молитвенну частину хвальних од на честь турецьких султанів, а також є складовим компонентом таких сталих виразів, як *karınca duası* (букв. молитва мурах) – "текст, спрямований на побажання отримання врожаю"; у переносному значенні – "нерозбірливий, нечіткий почерк", *duası tutmak* (букв. його молитва тримає) – "справджуватися (про побажання)": *Yücel'in duası tuttu. Yenice Belediye Başkanı Mehmet Yücel, Tarım Bakanının bulunduğu bir yemekli toplantıda ... yaptığı duanın ardından çoğunun espri olsun diye takılarak 'dua'han' olmuştur. Esprilerin kaynağı olan başkana kimileri de "Belden, kapatılar dua et de yeniden hak kazan" demişlerdi. Yücel'in duası kabul oldu ve belde köy statüsünden yeniden kurtuldu.* – **"Молитва Юджеля здійснилася.** Мер міста Єнідже Мехмет Юджель після молитви ..., яку він проголосив під час обіду за участю Міністра сільського господарства, жартома був названий "прихильником молитов". Меру, який став об'єктом жартів, хтось сказав: "Твоє місто закрили, а ти молись і здобувай право заново". Молитви Юджеля були почуті, і міста врятувалися від статусу сіл" [ДН 2009].

Серед утворень з компонентом *dua*, відповідно до зібраної картотеки, вагоме місце з погляду кількісних показників займають топоніми: *Dualar* (букв. Молитви) – назва села в районі Назіллі області Айдин; назва села в районі Гелембе області Маніси; назва села в районі Сомат області Маніси; *Duacı* (букв. той, хто молиться) – назва села в околицях Анталії, *Duayeri* (букв. місто молитви) – назва села в районі Фатса області Орду.

Наведені вище приклади наочно демонструють прагматичний потенціал ядерної та периферійної сторін концепту **МОЛИТВА** в релігійному та світському дискурсах сучасної турецької мови, аналіз яких формує цілісну уяву про мовну картину світу турецького етносу. Трансцендентність релігійної лексики є досить поширеним явищем, на основі якого як формується термінологія інших сфер людської життєдіяльності, так і породжуються образні метафори, характерні для текстів різних текстів та усної комунікації.

До перспектив майбутніх досліджень належить подальший аналіз концептів мусульманської релігії в сучасній турецькій мові з акцентом на діалектичному зв'язку світського та сакрального.

Стаття посвячена багатоаспектному аналізу концепта **МОЛИТВА** в сучасній турецькій мові. Виконане на багатомовному матеріалі дослідження демонструє динамічний процес розвитку мови, для якого характерно явище десакралізації лексических одиниць, репрезентуючих концепт **МОЛИТВА**, на фоні їх активного функціонування в "світському дискурсі" турецької мови.

Ключевые слова: концепт, словообразовательный потенциал, лексема, вербализация.

The article is devoted to the analysis of the multidimensional concept **PRAYER** in the modern Turkish language. Done on the rich language material the article demonstrates the dynamic process of language, for which the desacralization of lexical items for the concept **PRAYER** is characteristic because of their active function in the Turkish "secular discourse".

Key words: concept, derivation potential token, verbalization.

Література:

1. *Бобырева Е. В.* Религиозный дискурс: ценности, жанры, языковые характеристики : монография / Екатерина Васильевна Бобырева. – Волгоград : Перемена, 2007. – 385 с.
2. *Евраева С. В.* Религиозные концепты как отражение русской наивной и индивидуальной картин мира (на материале русских пословиц и поэзии А. Блока) : дисс. ... к. филол. н. / Светлана Валерьевна Евраева. – Днепропетровск, 2009.
3. *Карасик В. И.* Языковые ключи / Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.
4. *Краснобаєва-Чорна Ж.* Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці) / Ж. Краснобаєва-Чорна // Українська мова. – 2009. – № 1. – С. 41–52.
5. *Мацьків П. В.* Концептосфера Бог в українському мовному просторі : монографія / Петро Васильович Мацьків. – Дрогобич ; К. : Коло, 2006. – 323 с.
6. (РС) Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
7. *Скаб М. В.* Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : монографія / Марія Василівна Скаб. – Чернівці, 2008. – 560 с.
8. *Tektaş A.* Yücel'in duası tuttu / A. Tektaş // Darendе Haber. – 17.01.2009.
9. *Doğan M.* Büyük Türkçe Sözlük / Mehmet Doğan / M. Doğan. – İstanbul : Pınar Yayınları, 2005. – 1424 s.
10. Kuran-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi. – İstanbul : Medine-i Münеvvere, 1982. – 603 s.
11. *Taha M.* Resimli Namaz Hocası / M. Taha. – İstanbul : Karaca Yayınevi, 2009. – 64 s.
12. (TBTS) Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü. Sosyal Bilimler / [yayın sorumluları: Dr. M. Çetin Gülovalı, A. Odabaş]. – Ankara : TÜBA, 2011. – 1333 s.
13. *Şener A.* Dini bilgiler. Her Müslümanın Bilmesi gereken... / A. Şener. – Sakarya : Nesil Matbaacılık, 2005. – 384 s.